

НАУКОВА ІНФОРМАЦІЯ: легко, доступно, цікаво

Особливості опрацювання пізнавальної літератури

Наталія БОГДАНЕЦЬ-БІЛОСКАЛЕНКО,
д-р пед. наук, доцент, Гуманітарний інститут
Київського університету імені БорисаГрінченка

Особливе місце у курсі літературного читання посідають пізнавальні твори, адже опрацьовуючи їх, дитина навчається сприймати й аналізувати наукову інформацію, виокремлювати її із загально-го змісту. Зважаючи на те, що твори, які містять наукові дані, складніші для сприйняття молодших школярів, робота над ними спонукає педагога до пошуку особливих методичних підходів і прийомів. Саме про них розповідає автор одного з альтернативних підручників.

Пізнавальні твори поділяють на науково-популярні та науково-художні. *Науково-популярні* твори ознайомлюють читача з інформацією пізнавального плану без залучення художньо-виражальних засобів. Основним завданням таких текстів є розкриття певної системи знань, прищеплення бажання і навички користуватися доступною довідковою літературою.

У творах *науково-художнього жанру* інформацію науково-пізнавального плану поєднано з художніми прийомами (розвивається сюжет, є персонажі, використовуються художньо-виражальні засоби, здебільшого доступні дитині тропи). Головна перевага таких творів — наукова достовірність. Але форма подання інформації має бути доступною для сприйняття дитини. Письменник має так розповісти про незвідане, щоб сухі формули чи складні наукові поняття не лише стали зрозумілими юному читачеві, а й зацікавили його.

У жанрі науково-художнього та науково-пізнавального оповідання працювали Олександр Копиленко, Оксана Іваненко, Майк Йогансен, Олена Пчілка, Катря Гриневичева, Антін Лотоцький, Анатолій Давидов. Трапляються вони і в творчому доробку Михайла Коцюбинського, Григора Тютюнника, Михайла Слабошпицького та ін.

Серед завдань уроків літературного читання не тільки ознайомлення з пізнавальними (науково-художніми, науково-популярними) текстами, а й формування у дітей уміння розрізняти художній і науковий тексти, виділяти смислові зв'язки, істотні ознаки понять тощо.

Тож починаючи ознайомлення з оповіданнями цих жанрів, доцільно запропонувати учням два тексти, у яких ідеться про одне й те саме поняття, явище, об'єкт, але інформацію викладено по-різному.

Наприклад

Текст 1

Лелеки — великі птахи з тонкими червоними дзьобами, довгими ногами і шиями. Крила мають білорне забарвлення, та коли вони складені, то зі спини здаються чорними. Звідси походить інша назва цих птахів — чорногузи.

Лелеки будують громіздкі гнізда з гілочок на дахах будинків, на зрізаних високо над землею стовбурах дерев, інколи на стовпах. Птахи відкладають по 3–5 яєць, які близько п'яти тижнів висиджують по черзі самець і самка. Живляться чорногузи жабами, ящірками, комахами, черв'яками, гризунами.

Голос мають слабкий, а спілкуються — вітають одне одного, сповіщають про небезпеку — клацанням дзьоба.

(За *Всеукраїнською великою енциклопедією тварин*)

Текст 2

Тільки-но перед ними виринула широка зелена луговина, дівчинка ледве не скрикнула від здивування. Ніколи їй не доводилося бачити стільки лелек разом. Уся луговина водночас забіліла, немов від снігу.

Білі мовчазні птахи з чорними каймами крил, на високих червоних каймаках або походжали, або копирсалися довгими червоними дзьобами в мокрій, болотяній траві, чи стояли...

Це так щороку, кожної осені, з усіх усюд збираються величезною зграєю лелеки.

Молодий Лелечич також був тут. Він, як і всі його однопіткунки, відрізнявся від старших птахів тільки темним дзьобом і темними ногами, які ще не встигли зчервоніти.

(Галина Демченко)

Прочитавши обидва фрагменти, діти зіставляють їх, виділяють характерні особливості кожного тексту, встановлюють, чим вони відрізняються. На основі такого спостереження та аналізу можна запропонувати школярам скласти таблицю, яку на наступних уроках під час опрацювання пізнавальних текстів вони зможуть використовувати для визначення жанру твору, що вивчається.

Жанр	Науково-художній твір	Науково-популярний твір
Наявність сюжету	Має сюжет	Не має сюжету
Наявність персонажів	Є персонажі	Нема персонажів
Мова твору	Містить художньо-виражальні засоби: епітети, метафори, порівняння	Подає доступні для розуміння дитини наукові факти, терміни. Образна лексика не вживається
Функція	Ознайомлення з інформацією з певної галузі через яскраві художні образи, емоційно забарвлену лексику; духовне та естетичне виховання особистості	Розширення кругозору читача з конкретної галузі знань завдяки детальним описам певних наукових фактів
На чому акцентовано увагу в творі	Захопливий сюжет спрямовує увагу читача радше на змальовані події, ніж на пізнавальну складову змісту	Увага читачів зосереджується на розумінні конкретного наукового питання

Після того як учні з'ясували відмінності між творами, що належать до науково-художнього і науково-популярного жанрів, можна запропонувати їм навести до кожного жанру приклади оповідань з вивчених у попередніх класах.

Підходи до аналізу науково-художніх творів

У читанках автори віддають перевагу науково-художнім творам. Розглянемо особливості роботи над творами цього жанру на прикладі оповідання **А. Давидова "Щаслива ознака"**.

Ознайомлення з текстом можна розпочати з його прочитання. Після цього педагог пропонує учням низку запитань і завдань загального плану.

- Про кого розповідається в оповіданні?
- Назвіть усіх персонажів твору.
- Доведіть, що проблемою повернення лелек у село займалися односельці й учені, дорослі й діти.
- Як люди охороняли лелек, як рятували їх у спеку?
- Поясніть, чому твір має таку назву.
- Визначте основну думку оповідання.

Наступні завдання мають бути спрямовані на розвиток умінь знаходити у тексті й виокремлювати художні засоби і наукову інформацію.

— Самостійно відшукайте в тексті всю інформацію про життя лелек.

— Доведіть, що прочитаний твір — науково-художній. Для цього розкажіть: з чого почалися події; як розвивалися; які почуття переживали діти, коли допомагали будувати гніздо, вигодовувати пташенят; як вели спостереження; як хотіли, щоб лелеки поселилися в їхньому селі.

Таким чином учитель підводить дітей до висновку, що саме так описуються події в художньому творі.

Аби виокремити наукову інформацію у тексті, слід акцентувати на ній увагу.

— Яку інформацію про лелек повідомив вам письменник?

— Розкажіть, що ви дізналися з тексту про лелек. Доповніть одне одного.

Такі запитання є орієнтовними, і кожен учитель залежно від змісту твору, рівня підготовки дітей, технічного забезпечення та інших чинників може організувати роботу по-своєму.

Так, розвитку мислення і творчості учнів сприятимуть такі завдання:

- складання цитатного плану;
- перетворення художнього опису на науково-популярний текст;
- заміна у вказаному педагогом уривку тексту слів антонімами.

Організація роботи над науково-популярним твором

Треба зазначити, що науково-популярні тексти у читанках зустрічаються вкрай рідко. А проте вони необхідні дітям для кращого сприймання певних явищ, допомагають поглянути на такі явища по-новому, під іншим кутом зору. Учні вражають цифри, певні відомості, наукова термінологія. Ці твори готують ґрунт

для легшого засвоєння наукової інформації в основній школі.

Розглянемо, як слід працювати над науково-популярним твором, на прикладі оповідання **О. Копиленка “Кріт-неборака”**.

На підготовчому етапі, ще до ознайомлення зі змістом оповідання, вчитель має з'ясувати, що знають діти про той об'єкт чи явище, про які йтиметься у тексті. З цією метою доцільно провести попередню бесіду з використанням ілюстративного матеріалу.

Так, перед читанням оповідання “Кріт-неборака” варто поговорити про особливості життя і харчування кротів.

- Де живуть кроти?
- Який спосіб життя ведуть ці тварини?
- Чим харчуються кроти?
- Чи зможете ви, не читаючи оповідання, визначити, художній це твір чи науково-пізнавальний?

Далі педагог організує роботу над текстом: діти читають оповідання, визначають його головну думку. Вчитель пропонує відшукати у тексті слова-терміни та іншу наукову лексику.

— Знайдіть у творі наукову лексику. (Рентгенівське проміння, інженери, спеціальний екран, прилад, літальні апарати).

— Поясніть значення цих слів та словосполучень.

За потреби педагог тлумачить значення невідомих учням слів.

Діти повторно перечитують текст і переходять до аналізу твору.

- Знайдіть опис крота. Які особливості має будова його тіла?
- Чим це викликано? Зачитайте.
- Чим харчується кріт?
- Що стало поштовхом до створення підземної залізниці — метрополітену?
- Що ви відкрили для себе нового?
- Чи можемо визначити ставлення автора цього твору до персонажа?
- Чи погоджуєтеся ви з твердженням, що це оповідання є науково-популярним?

Педагог може запропонувати учням удома перевірити отриману на уроці наукову інформацію про будівництво метрополітену, скориставшись іншими джерелами: Інтернетом, енциклопедіями тощо. Крім того, доцільно запропонувати завдання іншого плану: з допомогою батьків підготувати розповідь про те, які особливості будови тіла та життєдіяльності інших тварин надихнули людей на винаходи у галузі техніки. З цієї теми учні можуть створити добірку ілюстрацій.

Важливо рекомендувати дітям науково-популярні тексти для самостійного ознайомлення під час підготовки до уроків позакласного читання або в ході

**Предмети, про які читали нині,
Ми бачимо як є, не на картині.**

(Фото Г. Зименкової надіслала
Т. Богомаз, СЗШ № 163, м. Київ)

організації проектної діяльності. Так, після прочитання твору **Олени Пчілки “Сніг”** молодші школярі можуть реалізувати міні-проект, у ході якого ознайомляться з процесом утворення та будовою сніжнок, властивостями снігу. Здобуту інформацію учні зможуть використати на уроках з різних предметів: природознавства, образотворчого мистецтва, основ здоров'я тощо.

Науково-популярні тексти є досить складними для сприймання дітьми, тому важливо, аби вчитель використовував на уроці різноманітні завдання та форми роботи, що допоможуть маленьким учням сприймати наукову інформацію, як-от:

- словникова робота у формі словникових ігор, ребусів, диктантів;
- демонстрація предметів, про які йдеться у тексті, та безпосереднє ознайомлення з ними;
- виокремлення у тексті сполучень іменників з прикметниками тощо;
- добір у тексті слів, що ілюструють певне правило української мови.

Ознайомлення з науково-популярними та науково-художніми творами у початковій школі, окрім того що сприяє збагаченню знань учнів з різних сфер життя, природи та техніки, є ще й пропедевтикою формування у дітей здатності сприймати більш складні за змістом наукової інформації статті, передбачені програмою основної школи. ●

Анонс

Про розвиток інтелектуально-творчих умінь учнів під час роботи над науково-пізнавальною статтею читайте у наступному випуску “УПШ”.

Не забудьте оформити передплату.

Індекс — 89869